

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI ASOSIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Mamadjonova Sakinaxon Mo'minjonovna

Farg'ona tumani 52-DMTT direktor o'rinbosari,
mustaqil tadqiqotchi.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23185804>

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodi namunalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Folklor janrlarining nutqning lug'at, tovush madaniyati, grammatik tuzilish va bog'lanishli nutq yo'nalishlariga ta'siri yoritilgan, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning didaktik tamoyillari asoslangan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq o'stirish, xalq og'zaki ijodi, folklor, alla, topishmoq, tez aytish, ertak, lug'at boyligi, bog'langan nutq.

Аннотация: Проанализированы педагогические возможности образцов устного народного творчества в развитии речи детей дошкольного возраста. Освещено влияние фольклорных жанров на словарный запас, звуковую культуру речи, грамматический строй и связную речь, а также обоснованы дидактические принципы их применения в образовательном процессе.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, устное народное творчество, фольклор, колыбельная, загадка, скороговорка, сказка, словарный запас, связная речь.

Abstract: The pedagogical potential of examples of oral folk art in developing the speech of preschool children is analyzed. The influence of folklore genres on vocabulary, sound culture of speech, grammatical structure, and coherent speech is highlighted, and the didactic principles of their application in the educational process are substantiated.

Keywords: *preschool education, speech development, oral folk art, folklore, lullaby, riddle, tongue twister, fairy tale, vocabulary, coherent speech.*

Bola shaxsining shakllanishida nutq tafakkur, muloqot va ijtimoiylashuvning asosiy vositasi sifatida alohida o'rin tutadi. Maktabgacha yosh davri ona tilini egallashning eng asosiy bosqichi hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning lug'at boyligi ortadi, gap tuzish ko'nikmalari shakllanadi, fikrni izchil bayon etishga ehtiyoj tug'iladi. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi Qonuni hamda "Ilk qadam" davlat o'quv dasturlarida bolaning nutqiy rivojlanishi ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda bolalar hayotida axborot vositalarining ko'payishi jonli, hissiy to'yingan oilaviy muloqotning qisqarishiga olib kelmoqda. Bu esa nutqni rivojlantirishning samarali, bolaga yaqin va milliy qadriyatlarga tayangan vositalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Ana shunday vositalarning eng qadimiysi va sinovdan o'tgani xalq og'zaki ijodidir.

Nutq rivojlanishi masalasi pedagogika va psixologiyada keng o'rganilgan. L.S.Vygotskiy nutqni ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanuvchi, keyinchalik tafakkurning ichki vositasiga aylanuvchi faoliyat sifatida talqin qilgan va bola rivojlanishida kattalar bilan hamkorlikning, "yaqin rivojlanish zonasi" ning rolini ko'rsatgan. A.N.Gvozdev, E.I.Tixeyeva, L.P.Fedorenko kabi olimlar bolalar nutqining bosqichlari va uni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqqan. K.D.Ushinskiy ona tili va xalq og'zaki ijodini bola tarbiyasining tabiiy asosi deb hisoblagan. O'zbek pedagogik tafakkurida ham bu g'oya o'z ifodasini topgan: Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan maqol va to'rtliklar, Abdulla Avloniyning bolalarni so'z va ibrat orqali tarbiyalash haqidagi qarashlari xalq og'zaki ijodiining tarbiyaviy kuchini yuqori baholaganini ko'rsatadi.

Xalq og'zaki ijodi namunalarining nutq o'stirishdagi ustunligi bir necha omil bilan izohlanadi. Birinchidan, folklor matnlari ritm, qofiya va takrorga boy bo'lib, bolaning eslab qolishi va talaffuz qilishini yengillashtiradi.

Ikkinchidan, ularda ona tilining eng sof, obrazli va ixcham soʻzlari saqlangan.

Uchinchidan, folklor asarlari kattalar bilan bola oʻrtasidagi hissiy muloqot, oʻyin va harakat bilan uygʻunlashgan holda ijro etiladi.

Toʻrtinchidan, ular bolaga milliy qadriyatlar, axloqiy meʼyorlar va dunyo haqidagi dastlabki tasavvurlarni nutq orqali yetkazadi. Shu sababli folklor nutq oʻstirishning ham til, ham tarbiya vazifasini baravar bajaruvchi vositasi hisoblanadi.

Folklor janrlarining har biri nutqning muayyan tomonini rivojlantirishga xizmat qiladi. Buni quyidagi jadval orqali umumlashtirish mumkin.

Folklor janri	Nutq rivojlantirishdagi asosiy vazifasi
Alla, erkalash qoʻshiqlari	Tinglash madaniyati, intonatsiya va nutq ohangini his qilish, hissiy muloqotni shakllantirish
Sanamalar, lapar, oʻyin qoʻshiqlari	Tovushlar talaffuzi, nutq tempi va ritmi, soʻz va harakat uygʻunligi
Tez aytishlar	Diksiya, artikulyatsiya apparatini mashq qildirish, qiyin tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilish
Topishmoqlar	Lugʻat boyligi, koʻchma maʼnoni anglash, mantiqiy fikrlash, taʼrif berish koʻnikmasi
Maqol va matallar	Ixcham va aniq ifodalanish, soʻzning maʼno qirralarini tushunish, axloqiy tushunchalarni oʻzlashtirish
Ertaklar	Bogʻlanishli nutq, qayta hikoyalash, dialogik nutq, syujet boʻyicha izchil gapirish

Alla va erkalash qoʻshiqlari goʻdaklik va erta yosh davridayoq bolaning ona tili ohangi bilan tanishuvini taʼminlaydi. Sanamalar va oʻyin qoʻshiqlari bolaning artikulyatsion apparatini harakat bilan bogʻlagan holda faollashtiradi. Tez aytishlar tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda oʻyin shaklidagi mashq

vazifasini o'taydi. Topishmoqlar bolani so'zni ongli tanlashga, narsa belgilarini taqqoslashga o'rgatadi. Maqol va matallar bola lug'atiga ixcham, mazmundor iboralarni olib kiradi. Ertaklar esa bog'lanishli nutqning eng samarali manbai bo'lib, bola ularni tinglash, savollarga javob berish, qayta hikoyalash va dramatizatsiya qilish orqali kengaytirilgan matn tuzishga o'rganadi.

Nutq rivojlantirishning har bir yo'nalishida folklorning o'ziga xos o'rni bor. Lug'at ustida ishlashda xalq og'zaki ijodi bolaga kundalik muloqotda kam uchraydigan, ammo ona tilining go'zalligini ifodalovchi so'zlarni – sifatlash, o'xshatish va ko'chma ma'noli iboralarni – tabiiy kontekstda taqdim etadi. Bola so'zni alohida emas, matn ichida, ohang va harakat bilan birga o'zlashtirgani uchun u uzoq saqlanadi va faol lug'atga o'tadi. Tovush madaniyatini shakllantirishda folklor matnlaridagi tovush takrorlari (alliteratsiya va assonans) bolaning eshitish diqqatini va fonematik idrokini rivojlantiradi. Grammatik tuzilishni egallashda esa takrorli ertaklar, sanamalar va savol-javob shaklidagi o'yin qo'shiqlari kelishik, egalik va shaxs-son qo'shimchalarini to'g'ri qo'llashga amaliy mashq beradi.

Bog'lanishli nutqni shakllantirishda ertaklarning kompozitsion tuzilishi alohida ahamiyatga ega. Ertak boshlanmasi, voqealar rivoji, cho'qqi va yakundan iborat aniq tartibga ega bo'lgani uchun bolaga hikoya qurishning tayyor "andozasini" beradi. Bola bu andozani o'zlashtirgach, o'z hikoyalarini ham izchil, mantiqiy ketma-ketlikda tuzishga o'rganadi. Ertak qahramonlari nutqidagi takrorlanuvchi iboralar (masalan, qahramonning har safar aytadigan so'zlari) dialogik nutqni o'zlashtirishga ko'maklashadi. Shuning uchun ertakni faqat o'qib berish bilan cheklanmay, uni bola bilan birgalikda ijro etish, qayta hikoyalash va yangi syujet o'ylab topishga yo'naltirish zarur.

Amaliyotda folklor materialidan foydalanishda ayrim muammolar ham kuzatiladi: namunalarning yosh xususiyatlariga e'tiborsiz tanlanishi, matnlarning mexanik yodlatilishi, mazmunning bolaga izohlanmasdan qoldirilishi, folklorning faqat bayram tadbirlari bilan cheklanishi. Bu holatlar folklorning nutqiy

imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarmaydi. Shu sababli tarbiyachi uchun metodik tavsiyalar, tanlangan matnlar to'plami va ularni yosh bosqichlari bo'yicha taqsimlovchi tizimli reja ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

Folklor namunalaridan nutq o'stirishda foydalanish quyidagi didaktik tamoyillarga tayanishi lozim: milliylik va tarbiyaviy yo'nalganlik;

bolaning yosh va individual xususiyatlariga mosligi;

o'yin va faoliyat bilan uyg'unlik;

izchillik va tizimlilik;

nutqning barcha tarkibiy qismlarini (lug'at, tovush madaniyati, grammatik tuzilish, bog'lanishli nutq) integratsiyalashgan holda rivojlantirish;

bolaning nutqiy faolligini rag'batlantirish.

Matn tanlashda uning mazmuni bola tushunadigan, tili sodda va ravon, tarbiyaviy g'oyasi ijobiy bo'lishi, lahjaga xos va eskirgan so'zlar esa izohlanishi muhim.

Folklorning nutqiy imkoniyatlari to'liq namoyon bo'lishi uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlar ta'minlanishi zarur.

Bular: tarbiyachining folklor namunalarini ifodali ijro etishga tayyorgarligi;

guruhda nutqiy muhit va milliy kitob burchagi mavjudligi;

folklor materialini kundalik tartib, mashg'ulot, sayr va bayramlarda muntazam qo'llash;

ota-onalarni oilada alla, ertak va topishmoqlardan foydalanishga jalb etish. Tarbiyachi nutqining o'zi ham bola uchun namuna bo'lgani sababli, uning adabiy me'yorga mosligi, ravonligi va ifodaliligi natijaning muhim omilidir.

Xulosa qilib aytganda, xalq og'zaki ijodi maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning tarbiyaviy jihatdan boy, hissiy ta'sirchan va milliy ruhga mos vositasidir. Uni janrlar xususiyatlari va nutq rivojlantirish vazifalariga muvofiq tizimli qo'llash bolalarning lug'at boyligini oshirish, talaffuzini to'g'rilash, grammatik jihatdan to'g'ri va bog'lanishli gapirish ko'nikmalarini shakllantirishga

xizmat qiladi. Bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarning keyingi vazifasi folklor asosidagi nutq rivojlantirish modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini pedagogik tajriba orqali asoslashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr.
2. "Ilk qadam" o'quv dasturi. – Toshkent, 2022-yil 4-fevral
3. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. – M.: Labirint, 1999.
4. Qodirova F.M. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: IlmZiyo, 2020.
5. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
6. Shodiyeva M. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
7. Koshg'ariy M. Devonu lug'otit turk. – Toshkent: Fan, 1960–1963.
8. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent, 2006.
9. Mamadjonova S. Badiiy ifodalar orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy modeli: multimodal yondashuv // Farg'ona metodika maktabi, 2025. –№ 3.
10. Mamadjonova S. Nutq rivojida badiiy ifodalar (epitet, taqqoslash, metafora, takror, dialogva badiiy vositalar)ning o'rni va ahamiyati // Ilm-fan xabarnomasi, 2026. – №2. – B.2118-2122.